

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗРОБКИ. ПРОЕКТИ

УДК 334.72

Сергій Беспалов

ПІДПРИЄМНИЦТВО І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Підприємництво займає особливе місце в економічній системі країни, не тільки забезпечуючи зростання зайнятості і зниження соціальної напруженості, але є найважливішим чинником забезпечення стійкості та інноваційного характеру економічного зростання. Зарубіжний досвід показує, що чим вище частка підприємництва в загальному обсязі господарюючих суб'єктів, тим менше безробіття і вище конкуренція.

Ключові слова: підприємництво, механізми державного управління

Становлення та розвиток державного управління значною мірою залежать від формування сталих підходів до розуміння та використання її основних понять. На сьогодні, на жаль, нема узгодженості навіть щодо тлумачення змісту терміну «державне управління», який досить часто (якщо не за визначенням, то через докладний розгляд його складових) обмежується системою та діяльністю виконавчої гілки державної влади. Не менше проблем виникає і з застосуванням низки понять науки державного управління, до складу яких входить термін «механізм».

Теоретичні розробки та практичні підходи до побудови державних механізмів управління представлені у дослідженнях О. Ю. Амосова, Г. В. Атаманчука, В. Д. Бакуменка, В. М. Князева, А. С. Маршалової, О. А. Машкова, В. І. Мельниченко, Н. Р. Нижник, О. С. Новоселова, Г. С. Одинцової, О. Ю. Смоленського, В. К. Симоненка та інших сучасних науковців, які працюють над вирішенням проблем державного та регіонального управління.

Складність застосування у науці державного управління поняття «механізм» пов'язана з тим, що воно може трактуватися у кількох значеннях, які виходять як з його етимології (переклад із грецької означає знаряддя, споруду [5, с. 408–409]), так і з використання у різних науках для аналізу взаємодії певних елементів протягом здійснення складного процесу. Виходячи з цього, по-перше, конкретні механізми управління (у тому числі державного) найчастіше трактуються як сукупність способів, методів, важелів, через які суб'єкт управління впливає на об'єкт управління для досягнення певної мети. По-друге, є спроби розгляду механізму здійснення процесу управління, у який включають елементи системи управління та простежують послідовні зміни об'єкта управління із зазначенням засобів його перетворення. По-третє, не можна не звернути увагу на представлення у якості механізмів цілісних систем управління, що відрізняються великою складністю. Останній з зазначених підходів до розуміння терміну «механізм» демонструють В. С. Коломийчук, який приділяє значну увагу змісту поняття «господарський механізм адміністративного району» [14, с. 13], О. Ю. Оболенський, який використовує й досить до-

кладно досліджує термін «механізм держави» [20, с. 69-71] та Г. В. Атаманчук, котрий розглядає державу як механізм суспільного самоуправління [4, с. 11].

Так само як взаємодію складових елементів або підсистем цілісної системи управління розглядають механізми управління Н. Р. Нижник та О. А. Машков, які вважають, що до його складу входять «цілі управління, елементи об'єкта та їхні зв'язки, на які здійснюється вплив, діяння в Інтересах досягнення цілей; методи впливу; матеріальні і фінансові ресурси управління, соціальний та організаційний потенціали» [19, с. 49].

В цілому, проведені дослідження щодо систематизації понять, пов'язаних із застосуванням у науці державного управління терміну «механізм управління», дозволили розробити розгалужену класифікацію механізмів управління державою (Рис.1).

Необхідною умовою вироблення ефективних механізмів державного управління підприємництвом є адекватне уявлення про сутність підприємництва, його сучасний стан, економічні і соціальні аспекти розвитку підприємства в сучасній Україні.

Поява підприємства пов'язана з розвитком господарства і приватної власності. Становлення товарного виробництва і приватної власності привело до появи ремесла і, як наслідок, невеликих підприємств, які в цілях захисту своїх інтересів об'єднувалися в цехи, гільдії і тому подібне. Первинне поняття підприємства (термін «підприємство» введений Р. Кантільоном в XVIII ст.) виникло як узагальнююче певний характер діяльності економічних агентів.

Підприємництвом є складний економічний і соціальний феномен, що пройшов великий шлях розвитку, і в цій якості він допускає безліч інтерпретацій. У стародавній і середній століття основним напрямом додатку підприємницької ініціативи було купецтво і мореплавання, пов'язане з територіальним переміщенням товарів і витяганням прибутку з різниці цін в різних географічних куточках (такий спосіб витягання доходу в сучасній термінології носить назву *арбітражу*). Слабкість правової системи, регулюючої цю діяльність (особливо в міждержавному і міжплемінному масштабі), а також слабкість людини перед природною стихією, – все це приводило до високих ризиків підприємництва, про що найпоетичніше свідчать історії про Синдбада-мореплавця із збірки арабських казок «Тисяча і одна ніч». А найстародавнішим свідченням *спекуляції* (витягання прибутку з різниці цін на товар, що виникає в часі) є біблейська історія Йосипа, викладена у «Книзі Буття», який на підставі тлумачення віщих снів фараона зробив прогноз про зміну попиту і пропозиції на зерно через сім років, підготував запаси зерна, «и когда вся земля Египетская начала вопиать фараону о хлебе, [...] отворил Иосиф все житницы и стал продавать хлеб Египтянам».

З переходом від натурального господарства до товарного виробництва, спочатку мануфактурного, а потім індустріального, основною сферою додатку підприємницької ініціативи все більше стає матеріальне виробництво. Від пошуку привабливих ринків підприємець переходить до пошуку оптимального поєднання виробничих ресурсів і способів виробництва, що забезпечують підприємницький успіх. Ризик підприємству на цьому етапі виходить головним

постановка проблеми

аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

основного матеріалу
Виклад

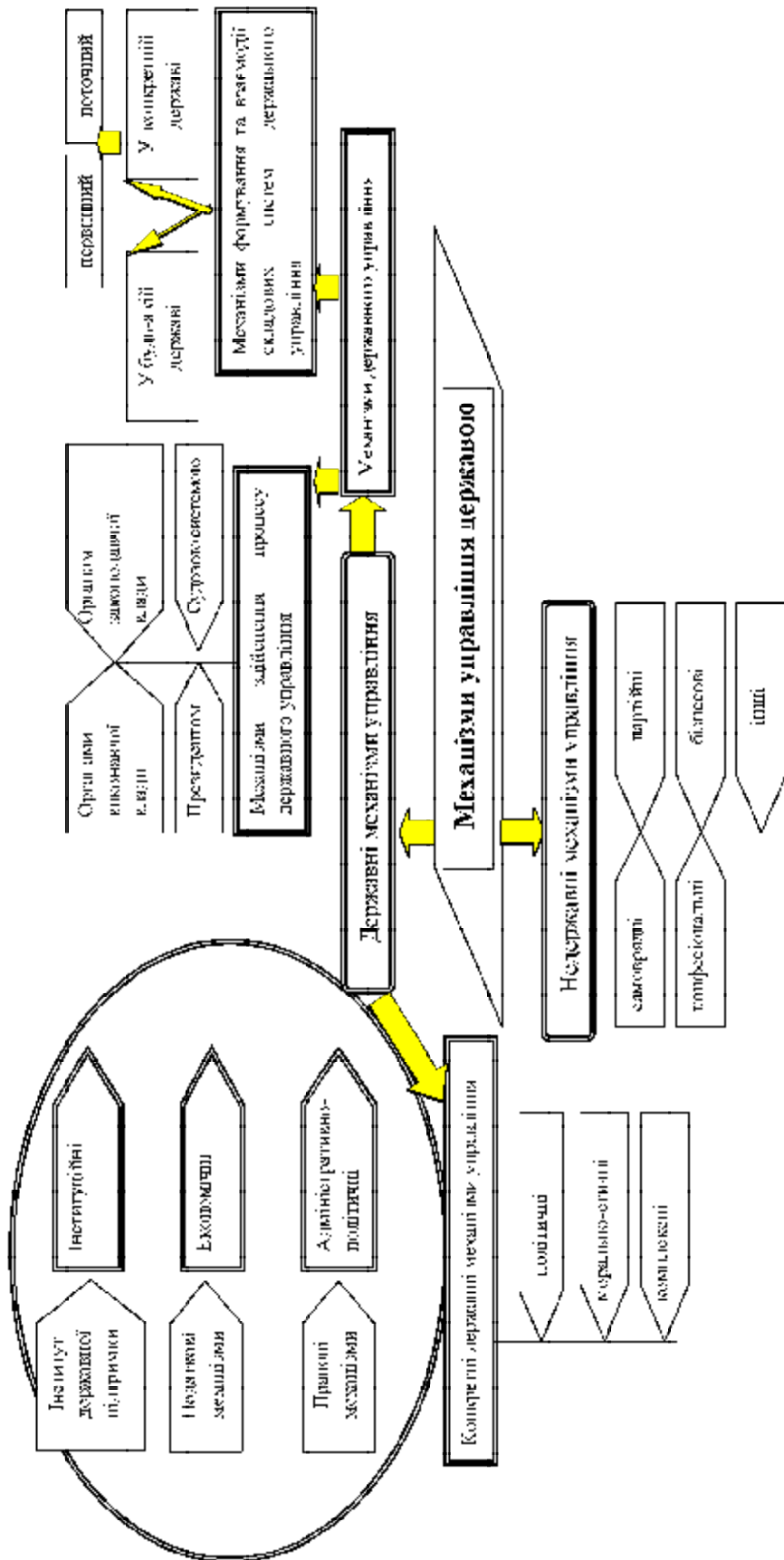

Рис. 1.1 Класифікація механізмів державного управління

чином від непередбачуваної зміни попиту і пропозиції на товари і ресурси, необхідні для їх виробництва, а також дій конкурентів.

Постіндустріальна стадія світового економічного розвитку, що почалася в кінці минулого століття, характеризується високим динамізмом й інтенсивністю виробництва, швидким якісним оновленням асортименту вироблюваних товарів при зниженні чисельності зайнятих в цій сфері, а також перенесенням акценту з власне виробництва на різні види діяльності, що пов'язані з пошуком і обробкою інформації (наука, технології, управління) і готують якісне оновлення товарів і технологій, їх виробництва і розподілу. У підприємницькій діяльності вже стає недостатнім орієнтуватися тільки на даний момент, знаходячи оптимальне для цього моменту поєднання виробничих чинників; навпаки, в своїй діяльності підприємцеві необхідно керуватися перспективними цілями і завданнями, готуючи продовження успіху в майбутньому. Головним завданням підприємництва стає не витягання максимально можливого в даний момент прибутку, а забезпечення фінансової і економічної стійкості діяльності організації на тривалий період. Підприємництво все більшою мірою залучає до своєї орбіти організаційні і управлінські технології (включаючи фінансові), а також науку.

Навіть приведений короткий екскурс в історію підприємництва показує його складну природу, що змінюється. Для ефективного використання цього феномена в соціально-економічному розвитку суспільства необхідно дати йому конструктивне визначення, яке допоможе правильно включити його в систему правових і економічних відносин в нашій країні.

У працях класиків політичної економії (Ф. Кене, А. Сміт) підприємництво нерозривно пов'язане з приватною власністю [22].

Вперше функції підприємництва виділив Ж.-Б. Сей, який вважав, що «предприниматель — лицо, которое берет за свой счет и на свой риск и в свою пользу произвести какой-нибудь продукт» [23, с. 32]. Таким чином, по Сею основна функція підприємця полягає в тому, щоб сполучати, комбінувати чинники виробництва з метою отримання прибутку. Американський економіст Ф. Уокер вказав на поєднання в підприємницькій діяльності двох різних функцій – функції власника підприємства, організуючого виробництво з метою отримання доходу, і функції власника капіталу, що має право на використання (споживання) отриманого прибутку, як відсотка на вкладений капітал.

Визначення підприємця як менеджера затверджується в роботах неокласиків (А. Маршалл, Л. Вальрас, К. Менгер, Ф. Візер). А. Маршалл вважає, що «завдання [...] управління виробництвом, [...] доводиться

розчленовувати на окремі функції і покладати їх на спеціалізований шар підприємств. Вони «беруть на себе» весь ризик, пов'язаний з виконанням вказаних функцій; вони сполучають необхідний для виробництва капітал і працю; вони складають загальний план виробництва і здійснюють контроль над його дробними частинами» [18, с. 377]. Таким чином, підприємництво виділяється як окремий чинник виробництва. З тих пір в багатьох теоріях підприємництва виявляється нейтральність по відношенню до володіння власністю.

В рамках інституціоналізму (Р. Коуз) підприємець визначається як суб'єкт, що здійснює вибір між контрактними відносинами вільного ринку і організацією фірми в цілях економії трансакційних витрат. Підприємництво розглядається як особливий регулюючий механізм, альтернативний ціновому механізму і механізму державного управління [15, с. 36].

Ряд учених (Й. Шумпетер, Ф. Хайек, П. Дракер) висунули на перший план інноваційний характер підприємництва. Вперше Й. Шумпетер охарактеризував підприємця як новатора, завдання якого шукати нові технологічні можливості, нові методи, нові джерела сировини для виробництва товарів або нові ринки [25, с. 186].

Підприємець по Ф. Хайеку – головна фігура економічної діяльності, інтерес якого направлений на очікуваний дохід протягом короткого періоду. «Любой предприниматель, которому рынок подсказывает тот или иной конкретный способ увеличения прибыли, может одновременно действовать в собственных интересах, и вносит в производство совокупного продукта [...] вклад больший, чем в любом другом случае, любым из других имеющихся способов» [24, с. 173].

П. Дракер відзначає, що підприємництво є щось специфічне, пов'язане з ризиком. Підприємців відрізняє інноваційний тип мислення – вони відкривають зміни, реагують на них і використовують як джерело досягнення успіху [11, с. 30–45]. П. Дракер розрізняє організацію підприємства (маркетинг) і підприємництво.

Автори відомого підручника по економіці «Економікс» К. Макконнел і С. Брю головною якістю в особі підприємця вважають підприємницький талант як особливий людський ресурс. Вони пов'язують підприємництво з виконанням індивідом чотирьох взаємопов'язаних функцій [17]:

- 1) готовність взяти на себе ініціативу з'єднати необхідні ресурси у виробничий процес;
- 2) володіти сміливістю і здатністю ухвалювати рішення, які визначають напрям і характер його майбутньої діяльності, і нести за них правову і майнову відповідальність;
- 3) бути новатором, готовим і здатним упроваджувати нові продукти на споживчий ринок, нові технології у виробництво, нові форми і методи організації і управління розширеним циклом виробництва і розподілу;
- 4) бути готовим на зважений ризик, оскільки в умовах ринкової змагальності (конкуренція) підприємницький успіх і, як наслідок, прибуток абсолютно не гарантовані.

Таким чином, в цьому визначенні дається узагальнювальний портрет підприємця, що враховує всі позитивні пропозиції попередників.

З переходом до ринкової економіки і відродженням легального підприємництва знов з'явився науковий і практичний інтерес до цього феномена і в Україні. З'явилася безліч публікацій на цю тему, в більшості яких не простежується достатньо послідовний підхід до названої проблеми, що внесло певну плутанину до суспільних уявлень про підприємництво. Одним з перших з'явився підхід, в якому підприємництвом розуміється будь-яка діяльність, що приносить прибуток. Ця позиція знайшла своє віддзеркалення в Законі України «Про підприємництво» [2] «Підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, заре-

єстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством», який втратив чинність на підставі Господарського кодексу України [1], в якому підприємництво трактується дещо по-іншому: «Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями». Можливо, метою такої спрощеної інтерпретації підприємництва було спонукати як можна більшу кількість людей до підприємництва і *самозайнятості*, яка трактується як різновид нетрадиційної, нестандартної зайнятості, в основі якої лежить самоорганізація. Згідно з визначенням Міжнародної організації праці (МОП), самостійні працівники працюють за свій рахунок, самі організують свою роботу, володіють засобами виробництва і відповідають за проведenu продукцію або послуги, їх якість, ціну, збут і так далі [13]. Як видно, це визначення в багатьох положеннях збігається з визначенням підприємництва в сенсі К. Макконнелла і С. Брю. В умовах гострої соціально-економічної кризи початку 90-х років і викликаного ним різкого спаду традиційної зайнятості і появи безробіття як соціального явища, розвиток підприємництва навіть у формі самозайнятості був для України вельми актуальним, оскільки це дозволяло хоч би частково згладжувати наростаючу соціальну напруженість. Природно, що в умовах деградуючої економіки масового поширення набули в основному найпростіші види підприємництва. Іноді акцент ставиться на здатності суб'єкта підприємницької діяльності як особи комбінувати ресурси і чинники виробництва, таким чином, який забезпечує отримання прибутку. Підприємець розглядається як «суб'єктивний личностний фактор производства, способный на инициативной и инновационной основе, не боясь полной экономической ответственности, идти на риск и особым образом соединять факторы производства так, чтобы в перспективе получался дополнительный доход». При всій важливості особових характеристик для підприємництва все ж таки слід відмітити, що багато з цих якостей властиві не тільки одним підприємцям.

Ми визначимо підприємництво як особливий вид виробничого бізнесу, пов'язаного з інноваційною діяльністю, що приймає на себе всі інноваційні ризики. Відповідно до цього визначення, підприємцем є той, хто відображає єдність економічної ініціативи і самостійності, фінансової достатності і здібності до генерації і впровадження технічних і технологічних інновацій. В цілому підприємництво характеризується наступними ознаками: ініціативною, наявністю ризику, здатністю і готовністю підприємця приймати на себе економічні ризики, необхідністю комбінування чинників виробництва, і, нарешті, новаторством.

Як наслідок з цього визначення, підприємництво від звичайного бізнесу відрізняється однією, але вельми істотною властивістю, що додає йому принципово нову якість. Ця властивість – новаторський характер виробничої діяльності; при цьому новаторство має як мінімум галузевий рівень, але для найвдаліших проектів воно піднімається на національний і навіть світовий рівень. Розглянемо детальніше структурні характеристики підприємництва і умови, що сприяють його розвитку.

Ініціатива підприємця виявляється в його несанкціонованому прагненні до використання можливостей, що надаються йому зовнішнім середовищем в процесі ринкового обміну. Хоча ініціативність індивіда має психологічне походження (екстравертність індивіда), ініціатива підприємця як учасника ринкових процесів мотивується тією економічною вигодою, яку він може витягувати зі своєї поточної позиції, або майбутньої позиції, для створення якої він має можливості і відповідні ресурси. Категорія можливості спирається на категорію свободи, в даному контексті політичною і економічною: чим більше свободи, тим частіше підприємець знаходить можливості для створення перспективних ділових позицій, і, навпаки, при «зарегульованості»

господарського життя підприємництва ініціатива пригнічується, і щоб її розбудити, економічні вигоди від реалізації підприємницької ініціативи повинні бути вище. Початкова потенційно вигідна позиція виникає під впливом двох причин – випадкового поєднання чинників зовнішнього середовища і інтелекту і ерудитії підприємця, знання ним правових, фінансових і виробничих основ бізнесу, його бачення тенденцій розвитку ринку (споживчого попиту), технологій і прикладної науки. При цьому вигідна позиція може і не забезпечувати реальної економічної вигоди, і її необхідно буде допрацьовувати і укріплювати, для чого буде потрібно ресурси.

Доступність ресурсів – ще одна необхідна умова створення переважної позиції для реалізації підприємницької ініціативи. Очевидно, що всі три чинники діють не ізольовано, а синергитично, і ця обставина дозволяє до певної міри компенсувати недолік будь-якого з цих чинників двома іншими. Таким чином, для реалізації підприємницької ініціативи необхідна політична і економічна свобода, що спирається на розвинені інститути правової держави, високий рівень як спеціального, так і бізнес-освіта у підприємців, і, нарешті, достатні фінансові можливості (інвестиції).

Ризик і відповідальність. Ризик є органічним компонентом підприємницької діяльності. Природа його криється у величезному числі чинників, що впливають на економічне життя, від чого потік подій набуває стохастичний характер, що виключає всяку детерміновану в настанні конкретної одиничної події. В результаті стає можливим говорити лише про вірогідність настання цієї події. Більш того, через нестандартні зовнішні (по відношенню до спостережуваного процесу підприємницької діяльності) умови іноді виявляється неможливим визначити цю вірогідність за допомогою частотних спостережень, і все, що залишається підприємцеві – це користуватися її експертними оцінками. Таким чином, економічна діяльність завжди протікає в умовах невизначеності, яку шляхом спостереження і вивчення подій, здатних впливати на процес, що цікавить, можна зменшити, але зовсім виключити її не можна. Природно, що для рутинного бізнесу (наприклад, в торгівлі хлібобулочними виробами), що протікає за слабо змінних зовнішніх умов, ступінь невизначеності порівняно невеликий як для окремого учасника, так і для всього галузевого співтовариства. Таке положення приводить до того, що в цьому співтоваристві неможливі швидкі значні зміни в положенні учасників (ні значні несподівані втрати для окремого учасника, ні так, же прориви з великим виграшем), і всі учасники поволі і майже рівномірно слідує за зміною зовнішніх умов. Навпаки, для інноваційних проектів, для яких ступінь невизначеності незрівнянно вище, можливі несподівані і значні зміни в положенні учасників галузевого співтовариства. При цьому сила позиції підприємця (у чому б вона не виражалася) дозволяє йому сподіватися на сприятливий результат проекту, що починається ним, що створює економічну мотивацію до реалізації підприємницької ініціативи. Таким чином, в невизначеності ринкової ситуації ховаються як сприятливі, так і несприятливі можливості. При оцінці впливу цього факту на підприємницьку діяльність слід мати на увазі, що в такому положенні знаходяться всі учасники, і тому в довготривалій перспективі в більш вигіршній ситуації опиняються ті суб'єкти економічної діяльності, які можуть краще передбачати і знижувати для себе комерційні ризики.

Визначаючи ризик як можливі втрати в результаті настання несприятливої події, отримуємо, що ризик характеризується величиною і вірогідністю настання можливих втрат. Таким чином, підприємницький ризик залежить від величини задіяних засобів і вірогідності настання несприятливих подій, що можуть привести до повної або часткової втрати задіяних засобів, і для його зниження необхідно оцінювати цю вірогідність і використовувати відповідні механізми зниження ризику (наприклад, різні види страхування).

Наслідком несприятливих подій при реалізації підприємницької ініціативи є економічні втрати, які, згідно з комерційним правом, в повному обсязі покладаються на підприємця, що і означає його економічну відповідальність за наслідки схвалюваних рішень. Оскільки в стохастичних умовах підприємництва переваги вигідної позиції розкриваються не відразу, а тільки в довготривалій перспективі, то для реалізації навіть найвірніших і прорахованих проектів необхідно мати резерви, які дозволять підприємцеві зробити декілька спроб реалізувати свою ініціативу до того часу, поки сила його позиції не спрацює і не приведе до реальної економічної вигоди.

Приведений аналіз показує, що для розвитку підприємництва необхідна політична і економічна стабільність в суспільстві, ефективна система інститутів правової держави, захист економічного життя від неінституційного втручання державних та інших структур, здійснення державного управління економікою через правові і ринкові механізми, створення ринкової інфраструктури, що знижує економічні ризики і, нарешті, достатні інвестиції.

Теоретичні основи державного управління підприємством. Вперше в історії економічної думки С. Сисмонді, розглядаючи суперечності капіталістичної економіки, висунув побажання державного заступництва відновлення середньовічних цехових структур. Він писав: «Тільки оно (правительство) может воспитывать привычки к расточительству или к бережливости, может воспитать уважение к промышленности и предприимчивости или подорвать доверие к ним, может направить ученых на применение их открытий к производству. Оно – наиболее богатый из всех потребителей, и оно поощряет мануфактуры уже тем, что предоставляет им занятие. Если к этому косвенному влиянию присоединяются заботы об облегчении сношений, об открытии новых дорог, каналов, портов, о гарантиях для собственности, обеспечении правосудия, если государство не обременяет подданных налогами и не пользуется пагубными системами взимания их, – оно действительно помогает коммерции. Его благотворное влияние компенсирует в таком случае вред от ложных мероприятий, от излишних монополий, излишних запрещений, вопреки которым, а не благодаря которым будет развиваться промышленность» [21, с. 361–362].

У економічній науці при розгляді державного впливу на підприємництво застосовуються різні терміни, такі як державне управління і державна підтримка підприємництва.

Порівняльний аналіз основних теорій державного управління економіки показав, що державне управління в будь-якому трактуванні зачіпає в якості значущого елемента підприємницьке середовище, яке є джерелом інвестиційного і платоспроможного попиту. Саме вона складає основу, з одного боку – розвитку виробництва, з іншого боку – джерела доходів в суспільстві.

По-перше, саме держава визначає напрям економічного, політичного, культурного і соціального розвитку суспільства.

По-друге, тільки держава може забезпечити правила (рамки) розвитку і взаємодії держави і ринку, функціонування системи – нормативно-правові, організаційні, інституційні.

По-третє, державна політика впливає на формування структури національного господарства, в рамках якої і розглядається розвиток підприємництва. Можна сказати, що кейнсіанство і монетаризм пропонують методи управління економіки, не ставлячи при цьому питання про принципи і доцільність функціонування економічної системи. Класична ж школа, ордолібералізм і інституціоналізм базуються саме на вивченні економічної системи в цілому і взаємозв'язки її елементів, а потім вже розглядаються методи необхідного економічного управління залежно від вибраних цілей.

Інституціоналізм, як напрям економічної науки, зародився на рубежі XIX–XX ст. Його основоположники – американські економісти Т. Веблен, Дж. Р. Коммонс, У. К. Мітчелл.

В центрі їх уваги знаходилися інститути. Вони заперечували механізм автоматичного встановлення рівноваги і ставили питання про державне втручання в економіку.

Погляди на державне управління можна розділити на три групи.

До першої групи відноситься ліберальний підхід до державного управління взагалі і підприємницької діяльності зокрема. Представники класичної школи політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо) та її послідовники (А. Маршалл) були прихильниками ідеї невтручання держави в економіку. Тільки «непомітна рука ринку» направляє виробників і виступає регулятором розвитку. При цьому однієї з функцій держави, на думку А. Сміта, є сприяння збільшенню підприємницького класу і проведення політики довіри до підприємництва, що укріпить позиції держави і дозволить йому здійснювати внутрішні позики [22].

До другої групи можна віднести дослідників, що розглядають державне управління з функціональної точки зору. На їх думку суть державного управління підприємництвом полягає у виконанні державою певних видів діяльності (функцій) для досягнення конкретних цілей, направлених на забезпечення ефективності підприємницької діяльності в ринкових умовах господарювання із застосуванням мір і засобів, які складають її економічний механізм. Схоже розуміння викладене в сучасній навчальній літературі. Державне управління підприємництвом виступає як система економічного, соціального, організаційного, правового і політичного забезпечення сприятливого середовища державою для стійкого розвитку сучасного підприємництва [8, с. 257].

Третю групу утворюють концепції, що розглядають державне управління з інституційно-соціальної точки зору. До них відносяться ордолібералізм та інституціоналізм.

Ордолібералізм (В. Ойкен, Л. Ерхард) спирається на сильну формуючу роль держави при встановленні інститутів і організацію конкурентної політики, тобто держава повинна постійно прагнути захистити економічну свободу. Соціальне ринкове господарство німецького зразка є ліберальним, орієнтованим на індивідуальну свободу, таким, що припускає сильну державну політику господарського порядку, перш за все забезпечення конкурентного порядку і сильну соціальну політику, що слідує з принципу стабільності і соціальної справедливості [9].

Різні аспекти державного управління – технологічні, економічні, юридичні, етичні – виділяють представники інституційної течії. Необхідність державного управління обґрунтована Дж. Гелбрейтом і зв'язується з диспропорціями ринку, диференціацією доходів населення, проблемами безпеки, забруднення навколишнього середовища та ін. [10, с. 253–270].

В рамках інституційної теорії «державний дирижізм» виступає за посилення дії держави на економіку, оскільки правила ринкової гри породжуються співвідношенням сил партнерів по економічній діяльності [9, с. 227–230].

Інший представник інституційного напрямку Дж. Бьюкенен вважає, для того, щоб підтримати ефективність управління, треба «реформувати політичні процедури і правила так, щоб вони сприяли досягненню загальної згоди» [7, с. 111].

Значний внесок у розвиток теорії і практики державного управління здійснили Г. Атаманчук, Б. Гурне, М. Кашуба, А. Колодій, І. Комарницький, О. Крайник, О. Крупчан, В. Куйбіда, О. Лазор, І. Розпутенко, В. Скуратівський, О. Сушинський, В. Тертичка, Ю. Тихомиров, В. Тронь та інші вчені.

Г. Атаманчук визначає, що «механізм державного управління – це складна система державних органів, організованих відповідно до визначених принципів для здійснення завдань державного управління. Механізм державного управління є «інструментом» реалізації виконавчої влади держави. Механізм формування та реалізації державного управління – це сукупність і логічний взаємозв'язок соціальних елементів, процесів та закономірностей, через які суб'єкт державного управління «схоплює» потреби, інтереси і

цілі суспільства в управляючих впливах, закріплює їх у своїх управлінських рішеннях та діях і практично втілює їх у життя, зважаючи на державну владу» [9].

Н. Нижник вважає, що «механізм державного управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта. Механізм управління охоплює: цілі управління, елементи об'єкта та їх зв'язки, на які здійснюється вплив, діяння в інтересах досягнення цілей, методи впливу, матеріальні та фінансові ресурси управління, соціальний та організаційний потенціали» [19].

В. Бакуменко, В. Князев говорять про те, що механізм державного управління визначається як «система політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу органів державного управління» [11].

М. Круглов ствержує, що «механізм державного управління – це сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління і впливу на їх діяльність, що забезпечують узгодження інтересів учасників державного управління, які взаємодіють. Оскільки фактори державного управління можуть мати економічну, соціальну, політичну і правову основу, комплексний механізм державного управління повинен бути системою економічних, мотиваційних, організаційних, політичних і правових механізмів» [16].

На думку вітчизняних дослідників для формування ефективного механізму державного управління необхідний облік комплексу соціальних, юридичних, етнічних, політичних інститутів, сприяючих або перешкоджаючих його реалізації.

Таким чином, державне управління має подвійну природу. З одного боку, через владні повноваження, державний сектор може змінювати інститути в економічній системі. По-перше, впливати на формальні інститути, забезпечуючи нормативно-правову базу економічної діяльності; по-друге, впливати на неформальні інститути, пропагуючи певний спосіб життя або запобігати функціонуванню тіньового сектора і так далі.

З іншого боку, державне управління, представляючи сукупність правил взаємодії державних суб'єктів і суспільства, само є інститутом і може бути джерелом неефективності інституційної структури. Зниження управління, на думку А. Есташе і Д. Мартіморта, може здійснюватися через розділення влади між різними регулятивними агентствами; ієрархічну організацію; створення системи заборон і противаг; конституційні правила; використання інструментів, нечутливих до інформації; зниження інформаційної ренти та ін. [26].

Мета державного управління підприємництва полягає в створенні політичних, економічних і соціальних умов і мотиваційних стимулів для успішної діяльності суб'єктів підприємництва [3; 4; 6].

Основними завданнями державного управління підприємством є [4]:

- формування нормативно-правової бази;
- інформаційна підтримка і навчання підприємства;
- формування ефективних фінансових інструментів і розвиток фінансової інфраструктури;
- формування культури підприємництва – поступовий процес зміни ціннісних орієнтирів і поведінкових установок;
- стимулювання взаємодії ринкової інфраструктури і підприємства і орієнтація підприємства на самодопомогу.

Державне управління підприємства може здійснюватися в трьох напрямках: організаційно-правовому, фінансовому і соціально-економічному.

Об'єктами управління є суб'єкти підприємства, окремі види підприємницької діяльності, інфраструктура підприємства, ділове середовище.

В цій статті ми розглянемо лише наведемо деякі механізми державного управління підприємництва (більш докладно вони будуть досліджені в інших статтях), які можна підрозділити на (Рис.1.1.):

1) адміністративно-політичні – (будуть досліджені в подальших статтях, а саме правові механізми) направлені на формування правового поля діяльності підприємництва і організацій інфраструктури, вони втілюються в законодавчій і нормативній базі, відносинах підприємництва з органами влади і заходах з забезпечення безпеки підприємницької діяльності;

2) економічні (будуть досліджені в подальших статтях, а саме податкові механізми) механізми різноманітні, до них відносять грошову, інвестиційну, зовнішньоекономічну політику, що носять непрямий характер, і методи прямої економічної дії – податкову і фінансову політики, управління відносин власності (включаючи приватизацію);

3) інституційні (будуть досліджені в подальших статтях) – направлені на створення і розвиток інфраструктури, тобто установ і організацій, що забезпечують діяльність підприємництва (до них відносяться фонди, бізнес-інкубатори, центри ділової підготовки і т.д.).

По ступеню участі держави в управлінні виділяють:

- відсутність управління;
- самоврядування – встановлення стандартів поведінки і їх застосування і захист без якого-небудь прямого державного втручання;
- квазіуправління (соуправление) – участь держави в якій-небудь формі в забезпеченні дотримання кодексів і правил, що розробляються бізнесом;
- державне управління — ухвалення нормативного акту, обов'язкового для виконання, контроль за виконанням якого здійснює державний орган.

На основі вивчення досвіду державного управління інструменти можна розділити по механізму реалізації на [4]:

- систему норм управління, яка включає загальні і спеціальні норми;
- систему контролю за ефективністю норм управління, яка також розпадається на загальну систему і систему контролю за дотриманням інтересів окремих груп, зокрема бізнесу при введенні норм державного управління.

➔ Розглянувши підходи до державного управління і його основні елементи, ми прийшли до наступного висновку – державне управління підприємництва повинно: по-перше, відповідати існуючому рівню розвитку економіки, культури, традиціям, стану політичної сфери; по-друге, узгоджуватися із загальною моделлю взаємин державного і приватного секторів в економіці, тобто бути органічним елементом загальнодержавної економічної політики; по-третє, володіти транспарентною структурою і включати механізми оцінки ефективності схвалюваних рішень. Державне управління підприємництва як діяльність здійснюється в різних формах і включає нормативно-правове управління, податкове управління, власне державну підтримку підприємництва і т.д. Таким чином, державна підтримка підприємництва, будучи частиною державного управління, стає предметом економічної теорії.

Дуже часто при розгляді проблем розвитку підприємництва вживається поняття державної підтримки підприємництва. У вузькому сенсі державна підтримка підприємництва розуміється як надання допомоги. У широкому сенсі ототожнюється з державним управлінням, тобто направлена на створення соціально-економічних і правових умов функціонування підприємництва і є частиною соціально-економічної політики держави.

На наш погляд, державна підтримка підприємництва є елементом державного управління і є сукупністю державних механізмів, направлених на забезпечення матеріальних і нематеріальних умов для розвитку підприємництва.

Підводячи підсумок аналізу теоретичних трактувань державного управління підприємництва і державної підтримки, визначимо деякі положення, що мають істотне значення для подальшого дослідження. Державна підтримка підприємництва повинна бути направлена на розвиток всіх функцій підприємництва, і, отже, вимагає широкого спектру інструментів.

Відповідно до такого положення розуміння державної підтримки підприємництва в загальноприйнятому трактуванні не відображає всі нюанси даних економічних відносин, тому ми пропонуємо розглядати державну підтримку підприємництва з позицій інституційного підходу, але враховуючи при цьому всі теоретичні напрацювання в даній області, досвід державної підтримки, потреби підприємництва.

Література.

1. Господарський Кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 року.
2. Закон України «Про підприємство» № 698-XII від 07.02.91 року.
3. Алексеев С. В. Механизм оценки эффективности государственного регулирования предпринимательской деятельности // Инновации. – 2003. – № 8. – С. 43–47.
4. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекций. – М.: Юрид.лит., 1997. – 400 с.
5. Большой словарь иностранных слов. – М.; ЮНБЕС, 1998. – 784 с.
6. Бусыгин А.В. Предпринимательство: Учеб. 2-е изд., испр. – М.: Дело, 2000. – 640 с.
7. Бьюкенен Дюю. Конституция экономической политики // Вопросы экономики. – 1994. – № 6. – С. 105–113.
8. Государственное регулирование экономики и социальный комплекс: Учеб. пос. / Под ред. Т. Г. Морозовой А. В. Пикулькина. – М.: Финстатинформ, 1997. – 221 с.
9. Гутник В. П. Политика хозяйственного порядка в Германии. – М.: Экономика, 2002. – 271 с.
10. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества: Пер. с англ. / Под общ. ред. Н. Н. Инозомова, А. Г. Милейковского. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
11. Державне управління: Словник-довідник / За заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К.: УАДУ, 2002. – 228 с.
12. Дракер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы: Пер. с англ. А. Мкреавели. – М.: СП «Бук Чембер Интернэшнл», 1992. – 352 с.
13. Занятость, безработица, служба занятости. Толковый словарь терминов. М., 1996.
14. Коломийчук В. С. Соціально-економічні механізми управління адміністративним районом в системі регіонального розвитку: Автореф. дис. д-ра екон. Наук: 08.10.01 / НАН України, Ін-т регіон, дослідж. – Львів, 2000. - 50 с.
15. Коуз Р. Фирма, рынок и право: Сб. ст. – М.: Дело, 1993. – 193 с.
16. Круглов М. И. Стратегическое управление компаний: Учебник для вузов. – М.: Русская деловая литература, 1998. – С. 111.
17. Макконелл К., Брю С. Экономикс. Пер с англ. – М., 1992.
18. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.1. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 416 с.
19. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системный підхід в організації державного управління: Навчальний посібник / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К.: УАДУ, 1998. – 160 с.
20. Оболенський О. Ю. Державна служба України: реалізація системних поглядів щодо організації та функціонування: Монографія. – Хмельницький: «Поділля», 1998. – 294 с.
21. Сисмонди С. Ж. Новые начала политической экономии или о богатстве в его отношении к народонаселению: Пер. с фр. / под ред. А. Ф. Кона. В 2-х т. Т.1. – М.: Соцэкгиз, 1937. – 386 с.

22. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. В кн.: Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: Сочинения. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 78.

23. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии (Экономические софизмы. Экономические гармонии) / Ф. Бастиа. – М.: Дело, 2000. – 232 с.

24. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма. Пер. с англ. Е.Осиповой; Под общ. ред. У.У.Бартли III. – М.: Новости, 1992. – 304 с.

25. Шумпетер, Й. История экономического анализа в 2 т. 7; Пер. с англ. подред. В. С. Автономова. - Санкт-Петербург: Экономическая школа, 2001. – Т. 1. – 494 с.

26. Estache A., Martimort D. Politics, Transaction Costs, and the Design of Regulatory Institutions (March 1999) // World Bank Policy Research Working Paper №. 2073, <http://ssrn.com/abstract=620512>.

УДК 355/359

Світлана Гнезділова

МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

У статті вивчено досвід зарубіжних країн щодо моделей управління у військовій сфері на основі використання концепції «об'єднаності». З'ясовано причини та тенденції перетворень у сфері військового управління. Зроблено висновок про те, що серед першочергових завдань сьогодення під час подальшого розвитку національних збройних сил слід шукати нові шляхи розвитку структури, змісту, процесів і функцій системи управління збройними силами та вироблення єдиних підходів управління.

Ключові слова: модель управління, військова сфера, органи управління, збройні сили, глобалізація, військове управління.

Постановка проблеми зумовлена необхідністю створення раціональної моделі управління у військовій сфері, оскільки така модель поряд з об'єктивними зв'язками, що усталилися між її елементами та між нею і зовнішнім середовищем, є основою діяльності відповідних органів управління. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується невизначеністю та непередбачуваністю, а особливості розвитку національної безпеки переживають глибокі структурні зміни в різних галузях життя суспільства. Така важлива функція держави, як збройний захист національних інтересів на міжнародній арені, сьогодні є достатньо актуальною. У сучасних умовах стратегічною лінією всіх реформ мають стати заходи, які шляхом оптимізації допоможуть досягти максимальної ефективності тієї чи іншої структури при обмеженому ресурсному забезпеченні. Запозичення та прикладні застосування цивільних досягнень у військовій сфері стають стимулом для утворення більш досконалих форм організації, а також підходів до військового управління, яке суттєво впливає на формування сучасних доктрин, стратегій та концепцій будівництва збройних сил держави. Необхідно провести аналіз комплексу питань, пов'язаних із моделями управління військової сфери на основі використання досвіду зарубіжних країн.

© Гнезділова С. П., 2010.

Серед науковців, які досліджували дану проблематику, слід вказати, насамперед, Р. Ф. Асланова, В. Сатарова, А. І. Семенченка, С. Титенка, В. А. Черних.

З метою формування об'єктивного уявлення про управління збройними силами на сучасному етапі необхідно провести оцінку основних тенденцій у змінах характеру війн та збройних конфліктів, які спричинили перетворення у сфері військового управління. Такими передумовами та факторами повинні стати:

- якісні зміни простору безпеки, в якому існували держави в індустріальну епоху, а також поява широкого кола асиметричних загроз, поглиблених соціальними інтеграційними процесами (глобалізацією), реагування на які не може відбуватися з використанням традиційного військового мистецтва та можливостей збройних сил;
- стирання класичної межі між стратегічною, оперативною та тактичною ланками управління за рахунок широкого застосування інформаційних технологій в процеси управління, які фундаментально змінили порядок та способи взаємодії організацій;
- кінцевою метою збройної боротьби на теперішній час не є фізичне знищення супротивника.

Ураховуючи зазначені фактори та передумови, існує необхідність внесення відповідних змін не тільки в структуру управління збройними силами, але й у зміст самих процесів і функцій системи управління. Основним змістом цього процесу є трансформація сукупності різномірних сил і засобів, успадкованих від індустріальної епохи, та об'єднаних збройних сил інформаційного століття – більш гнучких та мобільних, здатних у стислі терміни та при мінімальних втратах забезпечити ефективне досягнення військово-політичних та інших цілей держави.

З погляду державно управлінської науки метою і завданням дослідження стали аналіз досвіду та моделей військового управління розвинутих держав світу в історичному аспекті на основі використання концепції «об'єднаності».

Закінчення протистояння періоду «холодної війни» призвело до зниження військових витрат у державах, безпосередньо або опосередковано пов'язаних з нею, та, як наслідок, до скорочення збройних сил. Усвідомлення політичним, і перш за все, військовим керівництвом найбільш розвинутих (у військовому відношенні) держав можливості втрати їх збройними силами накопиченого роками потенціалу протидії реальним і гіпотетичним загрозам, викликало необхідність пошуку варіантів розвитку збройних сил, за яких «тотальні» скорочення не потягли б за собою зниження їх можливостей. І такий шлях було пройдено. Це – утворення компактних, високо мобільних, оснащених сучасною (високоточною) зброєю формувань, укомплектованих військово-службовцями на добровільних засадах. Усе це, після інтенсивних напрацювань і розрахунків, можна було б реалізувати за умови утворення принципово інших «взаємовідносин» між основними елементами збройних сил – видами збройних сил (сухопутні війська, військово-повітряні сили і військово-морські сили) у тих державах, де військово будівництво здійснюється за англосаксонською моделлю.

Протягом ХХ століття збройні сили розвивалися за однією з двох моделей військового управління - «англосаксонською» і «прусською» («східноєвропейською»). Англосаксонська модель передбачає самостійність видів збройних сил. «Прусська» модель відрізняється надмірною жорстокістю, єдиною вертикаллю управління усіма збройними силами як по адміністративній, так і оперативній лінії. При «англосаксонській» моделі для об'єднання зусиль видів збройних сил в рамках формально єдиних збройних сил держави існує комітет начальників штабів (видів збройних сил), який більше координує діяльність «видовиків», ніж управляє (оскільки управління у даному випадку здійснюється по вертикалі «верховний головнокомандувач – командувачі (голо-